
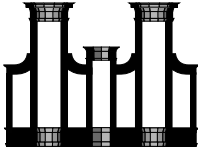

Tipinis Vilniaus mokyklos vargonų prospektas

Tipinio Vilniaus mokyklos vargonų prospekto formavimuisi turėjo įtakos charakteringas, daugumą didžiųjų Karaliaučiaus ir Gdanko meistrų vargonų prospektų vienijantis trijų elementų darinys – gaubtas bokštas ir du laukeliai. Iš jo buvo modeliuojami jau ankstyvieji, XVIII a. antros pusės Vilniaus meistrų vargonų prospektai, kuriuose pamažu nusistovėjo reprezentacinis Vilniaus mokyklos vargonų prospekto tipas:

- šoniniai bokštai – aukštesni, bosiniai, daugiabriauniai (poligonaliniai);
- centrinis bokštas – žemesnis, tenorinis, trikampis;
- nedalomi laukeliai;
- lenkti laukelių karnizai.

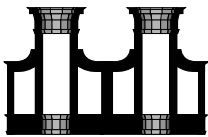
Tokia prospektų kompozicija arba jos variacijos aptinkama daugiau kaip 90-ye nuošimčių Lietuvoje išlikusių vėlyvojo baroko ir rokoko stiliaus vargonų (daugiau bokštų turinčiuose prospektuose šoninių elementų dominavimas išlieka, t. y. kiti bokštai yra žemesni ir siauresni už pagrindinius šoninius). Tipinio Vilniaus mokyklos vargonų prospekto kompozicijos kilmė sietina ne tik su Karaliaučiaus vargondirbystės mokyklos įtaka (trijų elementų dariniu), bet ir su visoje LDK teritorijoje paplitusia vėlyvojo baroko katalikų bažnyčių architektūra, kurios fasado dvibokštė struktūra dera su centre įkomponuota žemesne frontono dalimi, iškilusia tiek, kad paslėptų dvišlaitį stogą. Panaši kompozicija (su aukštesnėmis šoninėmis ir žemesne centrine dalimis) būdinga ir Lietuvos vėlyvojo baroko bažnyčių altoriams.

Pagrindiniame dvibokštės bažnyčios fasade dažniausiai buvo projektuojamas vienas centrinis langas, esantis priešais langą virš didžiojo altoriaus. Gotikinėse ir renesansinėse bažnyčiose vargonai dažniausiai būdavo įkomponuojami ant sienos presbiterijoje ar greta jos (vad. kregždžių lizde), vietoj šoninio altoriaus arba navos šone pastatyta vargonų balkone. Barokinėse bažnyčiose vargonams dažniausiai buvo įrengiamas atskiras balkonas (vargonų choras) bažnyčios gale, virš prieangio, retais atvejais, pavyzdžiui, vienuolių bažnyčiose, – vienuolių klauzūrinėje dalyje už didžiojo altoriaus (Vilniaus bernardinų bažnyčioje už didžiojo altoriaus specialiai vargonams buvo pastatytas balkonas). Plečiantis vargonų dydžiu baroko laikotarpiu, jie vis dažniau buvo statomi bažnyčios gale esančiame chore

(balkone) ir užstodavo langą, o pro aklinę vargonų spintą į bažnyčią vakarinė šviesa nebe patekdavo. Kadangi saulės spinduliai labai kenkė vargonams, langas buvo užmūrijamas (užmūrytų langų pavyzdžiai – Kauno arkikatedroje, Šv. Jurgio bernardinų bažnyčioje, Vilniaus bernardinų bažnyčios vienuolių chore). Taip pat buvo specialiai kuriami vargonų prospektai su langų ertmėmis, kaip antai Josepha Gablerio vargonai Vaingarteno³⁸⁷ benediktinų bažnyčioje (dab. bazilikoje, 1737–1750), Johanno Wilhelmo Wulffo vargonai Gdansko Olivos³⁸⁸ katedroje (1763–1788), Jakubo Kramkowskio vargonai Lvovo bernardinų bažnyčioje³⁸⁹ (1810–1812); prospekto dalijimas į dvi dalis aptinkamas, pavyzdžiui, Andreaso Hildebrandto vargonuose Gdansko Švč. Trejybės bažnyčios Šv. Onos koplyčioje (1710) ar Paslenko bažnyčioje³⁹⁰ (1717–1719); buvo statomos ir kitokios prospektų su langų ertmėmis modifikacijos.

Vilniaus mokyklos meistrų vargonuose, siekiant šviesos pralaidumo, prospektų kompozicijos altitudę imta formuoti ne centre, bet abipus lango. Tam tiko dvibokštė vargonų struktūra su žemesne centrine dalimi. Vis dėlto mažų medinių Lietuvos bažnyčių ankštame vargonų chore išvengti galinio lango užstojimo buvo beveik neįmanoma. Galbūt todėl virš žemos vargonų prospekto centrinės dalies taip dažnai buvo įkomponuojama spinduliuojanti Apvaizdos akis (didžiosiose bažnyčiose stovintiems vargonams tai nebūdinga).

Sekant Vilniaus mokyklos prospektų formos ištakomis, kildinamomis iš Karaliaučiaus tradicijos, tikėtina, kad tridalį prototipą Vilniaus meistrai netiesiogiai perėmė iš Mosengelio darbų. Kaip tik pastarojo Karaliaučiaus meistro kai kuriems vargonams būdinga simetriškai sudvejinta trijų elementų kompozicija, tik be papildomo bokšto centre:

387 Dab. *Weingarten*, Vokietija. Plačiau apie vargonus žr. Bédos, 1766, p. LXXVII (77).

388 Dab. *Oliwa*, Gdansko raj., Lenkija; apie vargonus žr. Renkewitz & Janca, 1984, p. 252–255.

389 Apie Lvovo vargonų priskyrimą vietiniam Lvovo meistrui Jakubui Kramkowskui rašoma: Łyjak, 2003, p. 216; Zgliński, 2012, p. 477, 525. Monografijos autorius, 2011 m. per ekspediciją ištyręs didžiųjų Lvovo bernardinų bažnyčios vargonų prospekto architektūrą, daro prielaidą, kad šiam instrumentui įtakos turėjo ir Vilniaus meistrų darbai, nes vargonų prospekto kompozicija turi akivaizdžių panašumų į Vilniaus Šv. Dvasios (dominikonų) ir Vilniaus bernardinų bažnyčių vargonus. Antai Lvovo vargonų sutartyje rašoma, kad „vargonai turi būti pagal eskizą ir nurodytus registrus“ (Zgliński, 2012, p. 477). Taigi tikėtina, kad kuris nors vienuolis iš Vilniaus atsivežė bernardinų ar dominikonų bažnyčių vargonų eskizą ir dispoziciją. Kita vertus, Lvovo vargonuose aptiktas bruožas, nebūdingas Vilniaus meistrams, – tai fasadinių vamzdžių dekoravimas trimis iškilusiais taškais virš vamzdžio burnelės ir po ją.

390 Plačiau apie vargonus žr. Renkewitz & Janca, 1984, p. 192–193.

Tai Mosengelio vargonai, pavyzdžiui, Almenų³⁹¹ (1711), Stakaimio³⁹² (1714), Šionbrucho³⁹³ (1714) bažnyčiose, didžiųjų vargonų pozityvas (*Rückpositiv*) Šventaliepės³⁹⁴ bazilikoje (1719–1721), iš dalies Karaliaučiaus katedroje (1721), nežinomų Rytprūsių meistrų vargonai Tilžės reformatų bažnyčioje³⁹⁵ (XVIII a. vid.) ir kt. Trijų dalių elementas aptinkamas ir Gdansko Šv. Jono bažnyčioje stovėjusių Gdansko meistro Andreaso Hildebrandto vargonų (1744–1746)³⁹⁶ prospekte: šonuose atokiau nuo centrinės prospekto dalies stovinčių pedalų grupių struktūrą sudaro du aukšti bokštai ir juos juosiantys laukeliai (33 pvz.).

Vienas iš skiriamųjų Vilniaus mokyklos vargonų prospekto bruožų – centre įterptas už šoninius žemesnis bokštas – buvo itin retas ne Vilniaus meistrų aplinkai priskiriamuose vargonuose. Prospektų su papildomai įterptu centriniu bokšteliu aptinkama tik dviejose Karaliaučiaus ir jo apylinkių bažnyčiose. Vienas jų – Kaimės bažnyčios vargonų pozityvas (~1725, *Rückpositiv*), kuris apskritai laikomas vienu pirmųjų / seniausių šios kompozicijos pavyzdžių. Pozityvo autorystė nėra nustatyta, o datavimas nurodomas sprendžiant iš jį puošiančių drožinių. Anot Renkewitzo, Jancos ir Fischerio, Mosengelis 1706 m. atnaujino šių vargonų pagrindinę dalį (pirmąjį manualą), todėl tikėtina, kad po maždaug dvidešimties metų šis meistras galėjo vargonus papildyti (praplėsti), sumontuodamas antrą manualą, t. y. pozityvą³⁹⁷. Tačiau pozityvą galėjo pastatyti ir Georgas Sigismundas Caspari, kuris prie vargonų darbavosi dvejus metus, 1733–1735 m.³⁹⁸ Todėl galima manyti, kad Caspari šiuos vargonus veikiausiai rekonstravo ar net perstatė. Taigi vargonų pozityvas galėjo būti pastatytas ne apie 1725-uosius, bet keleriais metais vėliau – Caspari darbuojantis 1733–1735 m. Dar vienas argumentas, leidžiantis Kaimės vargonų pozityvo autorystę priskirti Caspari, – tai panašiu laikotarpiu, 1734–1737 m.³⁹⁹, šio meistro sukurtas nugarinis pozityvas Karaliaučiaus Neurosgerteno rajono bažnyčios vargonams (34 pvz.), nes pozityvo architektūrinė kompozicija identiška Kaimės vargonų pozityvui. Šiam prospekto tipui gana

391 Apie vargonus rašoma Boetticher, 1891–1898, Heft II, p. 12; Renkewitz et al., 2008, p. 63–64, 167–171.

392 Apie vargonus rašoma Renkewitz et al., 2008, p. 177–179.

393 Ibid., p. 174–176.

394 Ibid., p. 202–213.

395 Boetticher, 1891–1898, Heft V, p. 147.

396 Lyginamoji analizė atlikta remiantis Hildebrandto vargonų Gdansko Šv. Jono bažnyčioje eskizu ir nuotraukomis, publikuotomis Renkewitz & Janca, 1984, p. 202; iliustr. 51.

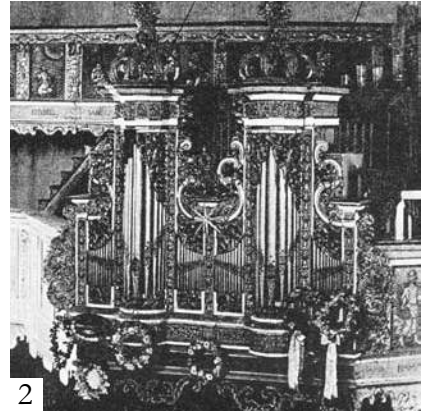
397 Renkewitz et al., 2008, p. 69, 162–163.

398 Ibid., p. 251.

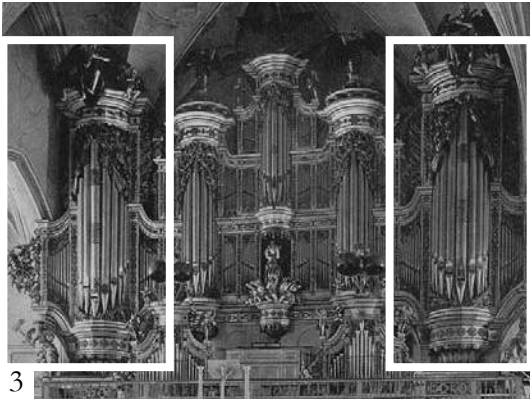
399 Boetticher, 1891–1898, Heft VII, p. 243.

1

2

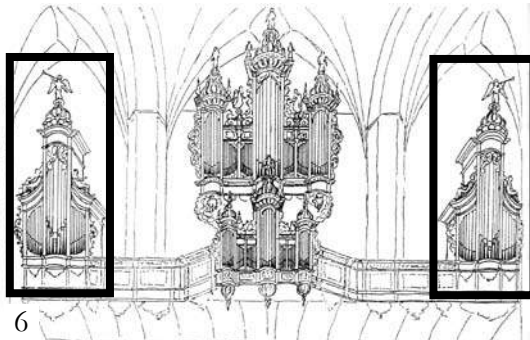
3

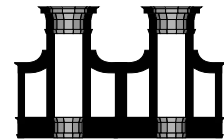
4

5

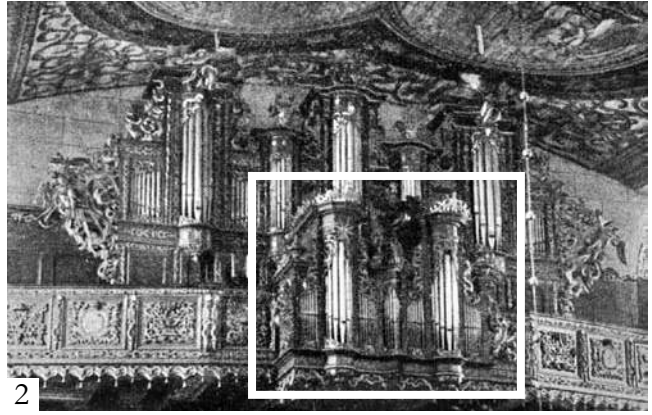
6

33 pvz. Simetriškai sudvejinta trijų elementų kompozicija Karaliaučiaus meistrų darbuose: [1] Johann Josua Mosengel, 1719–1721, Šventaliepės bazilika (*Švieta Lipka*, Lenkija); [2] Johann Josua Mosengel, 1711, Almenų bažnyčia (*Kaumanovo*, Kaliningrado sr.); [3] Johann Josua Mosengel, 1721, Karaliaučiaus katedra; [4] nežinomas Rytprūsių meistras, XVIII a. vid., Tilžės reformatų bažnyčia (*Coemex*, Kaliningrado sr.); [5] Andreas Hildebrandt, pedalų grupės prospektas, 1744–1746, Gdanskio Šv. Jono bažnyčia (*Gdańsk*, Lenkija); [6] Merten Friese, 1625–1629 / Andreas Hildebrandt, 1744–1746, didieji vargonai (eskizas), Gdanskio Šv. Jono bažnyčia

1

2

3

34 pvz. Reprerentacinio Vilniaus mokyklos vargonų prospekto analogai Karaliaučiaus ir jo apylinkių bažnyčiose: [1] Johann Josua Mosengel arba Georg Sigismund Caspari, ~1725 / 1733–1735, Kaimės bažnyčia (*Заречье*, Kaliningrado sr.); [2] Georg Sigismund Caspari, 1734–1737, Karaliaučiaus Neurosgerteno rajono bažnyčia (Kaliningrado sr.); [3] Johann Heinrich Westhoff, 1760, Chvalecino Šv. Kryžiaus bažnyčia (*Chwałecin*, Lenkija)

artimi ir dar vieni vargonai Rytprūsiose, tik be išorinių laukelių, – tai Caspari vieno žinomiausių mokinių Johanno Heinricho Westhoffo (minimas 1741–1781) vargonai Chvalecino Šv. Kryžiaus katalikų bažnyčioje⁴⁰⁰ (1760) (34 pvz.).

Reprerentaciniam Vilniaus mokyklos prospekto tipui artimi vargonai dviejoje dabartinės Lenkijos bažnyčiose, jų autorius – Rytprūsių mokyklai priklausęs meistras Ungefugas, išsimokslinimą įgijęs Vilniuje pas Zelle, trumpai pasimokęs ir pas Caspari Karaliaučiuje, vėliau išvykęs dirbuotis į Rytų Prūsiją, gavęs Lenkijos karalystės vargonų meistro privilegiją⁴⁰¹. Tai liudija, kad vilnietiškoji barokinių vargonų prospekto kompozicija per jos atstovus pasklido plačiau ir įsiliejo į kitų šalių vargondirbystės tradicijas. Išlikusiuose Ungefugo vargonų prospektuose Grabniko (1763) ir Senosios Juchos (1772) bažnyčiose matyti į Vilniaus

400 Vok. *Stegmannsdorf*, dab. *Chwałecin*, Lenkija. Renkewitz et al., 2008, p. 69, 292–297.

401 Apie vargonų meistrą Ungefugą plačiau žr. pirmame skyriuje, p. 34.

mokyklos prospektų tipą panaši dviejų poligonalinių bokštų kompozicija, tik su tiesiais tarpinių laukelių karnizais (tiesūs karnizai buvo įprasti Hamburgo ir Karaliaučiaus mokyklų mažiesiems prospektams, o Vilniaus prospektai pasižymi išlenktais karnizais; 35 pvz.). Panašumų į vilnietiškąją prospekto kompoziciją turi ir Casparini vargonai Bartėnų bažnyčioje (1749)⁴⁰². Tačiau šių vargonų prospekte yra vilnietiškamam prospekto tipui nebūdingų bruožų – tai sudvejinti tarpiniai laukeliai, tiesūs tarpinių laukelių karnizai, o poligonaliniai bokštai sukeisti vietomis su trikampiiais bokštais (t. y. šoniniai bokštai vietoj poligonalinių yra trikampiniai, o centrinis – vietoj trikampio poligonalinis). Vilnietiškamam tipui artimesnis Casparini mokinio Karaliaučiaus mokyklos meistro Wilhelmo Braweleito⁴⁰³ (1752–1796) darbas – vargonai (1786) Edolės⁴⁰⁴ bažnyčioje, tik juose tarpiniai laukeliai taip pat sudvejinti (36 pvz.).

Lietuvoje tipinė Vilniaus vargonų prospektų forma bene išraiškingiausiai įkūnyta nežinomų Vilniaus mokyklos meistrų vargonuose, kurie stovi Vilniaus Šv. Jurgio (~1760–1770), Vilniaus Visų Šventųjų (~1770), Jonišio (hipotetiškai priskiriama Nicolausui Jantzoniui, ~1770–1780, Molėtų r.), Jiezno (~1770–1780), Šeduvos (iki 1792⁴⁰⁵), Tverų (~1800⁴⁰⁶), Sedos (1803⁴⁰⁷) ar Apytalaukio (XIX a. pr. / po 1807⁴⁰⁸)

402 Vargonų datą liudija įrašas 1749 ant vargonų vamzdžio.

403 Po vargonų amato mokslų Karaliaučiuje pas Casparini meistras Braweleitas persikėlė į Kuršą, įsikūrė Tukume.

404 Vok. *Edwahlen*, dab. *Ēdole*, Latvija.

405 Šeduvos bažnyčios vargonai datuojami remiantis 1792 m. bažnyčios inventoriaus informacija apie naujus vargonus: *In choro Organum Novum a vocibus ...* [toliau tuščia vieta] (LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 3, l. 118). 1806 m. Šeduvos bažnyčios vizitacijoje rašoma apie naujus 14 balsų vargonus (LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 473). Veikiausiai kartu su 12 registų suskaičiuoti žvaigždiniai varpeliai ir akustinis būgnas, nes 1815 m. Šeduvos bažnyčios inventoriuje teigiama, kad „chore yra 12 balsų vargonai su keturiomis dumplėmis, ... reikalauja remonto“ (LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 3, l. 98).

406 Tverų bažnyčios 1806 m. vizitacijoje minimi „puikūs 12 balsų vargonai, tryliktas balsas – Dzwonki [*Cymbelstern* – G. P.], keturioliktas – Bębny [*Pauke* – G. P.], remonto nereikalauja“ (LVIA, f. 669, ap. 2, b. 221, l. 264). 1820 m. Tverų bažnyčios vizitacijoje teigiama, kad „instrumentą oru aprūpina trejos [pleišto formos – G. P.] dumplės“ (Tverų bažnyčios 1820 m. vizitacija, l. 2; Tverų bažnyčios archyvas). XIX a. pabaigoje (po 1897) Tverų bažnyčioje už senojo vargonų prospekto naują (dabartinį) instrumentą (2 manualai, pedalai, 15 registų) sumontavo meistras Friedrichas Weissenbornas iš Jėkabpilio (vok. *Jakobstadt*, dab. *Jēkabpils*, Latvija). Iš senųjų vargonų liko tik žvaigždiniai varpeliai ir prospektiniai vamzdžiai.

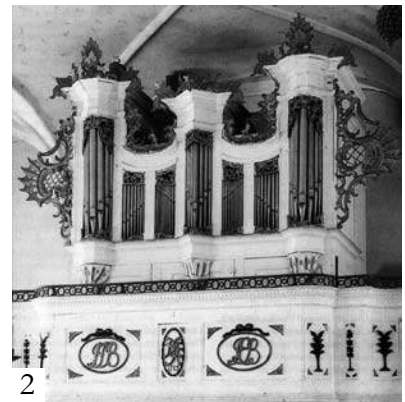
407 „Vargonai didingi, 13 balsų, 1803 m. rūpesčiu ir lėšomis kunigo Sedos klebono Jono Rimdeikos [*Jana Rymdeyki*] parapijiečių aukomis pastatyti“ (Sedos bažnyčios 1806 m. vizitacija, LVIA F. 669, ap. 2, b. 221, l. 581).

408 1807 m. Apytalaukio bažnyčios inventoriuje minimi senieji vargonai – 7 balsų pozityvas (Misius & Šinkūnas, 1993, p. 148). Remiantis natūros tyrimais ir analogais – pavyzdžiui, Vidusodžio, Kantaučių bažnyčių vargonais – tikėtina, kad vargonai galėjo būti sukurti XIX a. pradžioje, po 1807 m., arba perkelti iš kitos bažnyčios.

35 pvz. Vilniaus mokyklos vargonų prospekto kompozicijos sklaida Johanno Ungefugo darbuose:

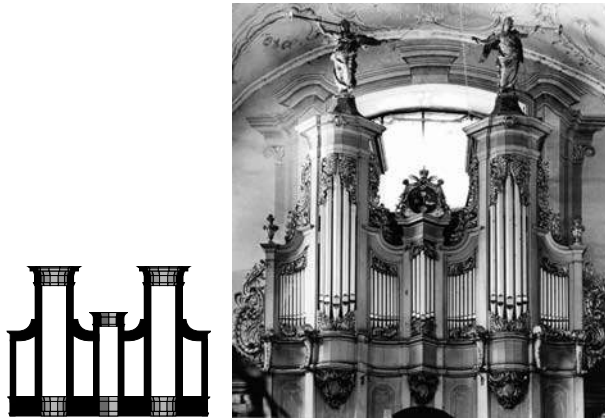
- [1] 1763, Grabniko bažnyčia (*Grabnik*, Lenkija);
- [2] 1772, Senosios Juchos bažnyčia (*Stare Juchy*, Lenkija)

36 pvz. Reprerentacinio Vilniaus mokyklos prospekto analogai Karaliaučiaus meistrų darbuose:

- [1] Adam Gottlob Casparini, 1749, Bartėnų bažnyčia (*Barciany*, Lenkija);
- [2] Wilhelm Braweleit, 1786, Edolės bažnyčia (*Edole*, Latvija)

bažnyčiose; ši struktūra būdinga ir dviems vargonams dabartinėje Latvijoje – tai Friedricho Samuelio Jantzono vargonai Lašiuose (1798) ir Tomo Franciskaus Dreynowskio vargonai Lėno kaime (1809) (6, 7 iliustr.). Seniausiu kompozicijos pavyzdžiu laikomi minėti vargonai Vilniaus Šv. Jurgio bažnyčioje (37 pvz.), o vėliausi – M. Gawryllowicziaus instrumentas Eigirdžių bažnyčioje (1835–1836), rodantis, kad Žemaitijoje šią kompoziciją meistrai naudojo net iki XIX a. ketvirto dešimtmečio, o klasicistinis šios formos pavidalas siekia 1839-uosius (nežinomo meistro vargonai Žemalės bažnyčioje) (38 pvz.).

37 pvz. Seniausias tipinės Vilniaus vargonų prospektų formos pavyzdys: nežinomas meistras, ~1760–1770, Vilniaus Šv. Jurgio bažnyčia

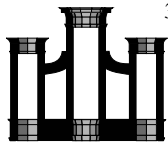

1

2

38 pvz. Vėliausi tipinės Vilniaus vargonų prospektų formos pavyzdžiai:
 [1] M. Gawrylłowicz, 1835–1836, Eigirdžių bažnyčia;
 [2] nežinomas meistras, 1839, Žemalės bažnyčia

39 pvz. Tipinė Karaliaučiaus vargonų prospekto kompozicija Vilniaus atstovų darbuose:

- [1] vargonų prospekto eskizas Nr. 13, XVIII a. II p. (VDA bibliotekos Senų ir retų spaudinių skyrius, inv. Nr. 3344); [2] Gerhardt Arendt Zelle, autentiška vargonų dalis, 1751–1753, Vilniaus evangelikų liuteronų bažnyčia (vargonai neišliko); [3] nežinomas meistras, XVIII a. pab., Geranainių bažnyčia (*Гераніны*, Baltarusija)

Seniausieji nenustatytos autorystės vargonai gali būti siejami su Vilniaus vargondirbystės mokyklos pagrindėju Gerhardu Arendtu Zelle, tiesioginiu Karaliaučiaus ir Vilniaus vargondirbių tarpininku. Deja, iš tiksliai žinomų Zelle's statytų vargonų neišliko nė vieni, nors archyviniai dokumentai liudija, kad Vilniuje jis pastatė kelis nedidelius instrumentus, o jo mokėti nemaži mokesčiai leidžia manyti, kad meistras sukūrė vargonų ir kitų LDK vietovių bažnyčioms. Viena vertus, Zelle's pameistris, vėliau jo dukters vyras tapusio vargondirbio Nicolauso Jantzono išlikę darbai rodo, kad Jantzonas iš savo mokytojo galėjo perimti ir plėtoti Vilniaus mokyklą reprezentuojančią vargonų prospekto struktūrą. Kita vertus, kelios išlikusios Vilniaus evangelikų liuteronų bažnyčios vargonų nuotraukos byloja apie Karaliaučiaus tradicijos tąsą šiame Zelle's darbe: prospektą sudaro trijų bokštų, dviejų tarpinių laukelių kompozicija su aukščiausiu centriniu bokštu (39 pvz., keturi šoniniai laukeliai pristatyti XIX a. pab.). Vėliau panašios kompozicijos instrumentus nežinomi meistriai pastatė Vilniaus Kalvarijų (~1780), Geranainių (XVIII a. pab.), Naugarduko Visų Šventųjų (XVIII a. pab., vargonai neišliko), iš dalies Drujos Švč. Trejybės bernardinų⁴⁰⁹ (XVIII a. pab.) bažnyčiose (17, 19 iliustr.). VDA bibliotekos Senų ir retų spaudinių skyriuje saugomas autentiškas XVIII a. antros pusės rankraštis su barokinių vargonų prospektų eskizais (inv. Nr. 3344) leidžia šiuos ketverius vargonus priskirti kaip tik Vilniaus mokyklos atstovams (pavyzdžiui, eskizas Nr. 13 gana tiksliai sutampa su Geranainių vargonų prospektu; 39 pvz.).

⁴⁰⁹ Drujos bažnyčios vargonai neišliko, bet apie juos žinoma iš Jano Bulhako stiklo negatyvo (~1930; 19 iliustr.). Tai viena iš nedaugelio išlikusių XX a. pirmos pusės šių vargonų fotofiksacijų, saugomų VDA bibliotekos Senų ir retų spaudinių skyriuje (inv. Nr. 4344).